

Роман КИРЧІВ (Львів)

СУЧАСНЕ ВІДЛУННЯ ІДЕЙНОГО КОНЦЕПТУ ШЕВЧЕНКОВОГО ВІРША “ПОЛЯКАМ”

Закличні слова польської пісні “*Podaj rękę Ukrainie*”, що прозвучала на київському Євромайдані в січні 2014 р., якось дуже живо нагадали смислово аналогічний поклик нашого великого поета у вірші “Полякам”: “*Подай же руку козакові / І серце чистеє подай*”. Цю промовисту фразу разом з кінцевими рядками вірша (“*І знову іменем Христовим / Ми оновим наш тихий рай*”) Тарас Шевченко дописав під час відбування заслання в Оренбурзі після знайомства, як аргументовано вважають дослідники, з політичним засланцем царизму, учасником польського національно-визвольного руху, істориком та художником Броніславом Залеським (1820–1880). Збережене їхнє листування показує, що обох їх пов’язували глибока взаємна повага і щирі приятельські взаємини, переконує, що саме особисто цьому полякові адресував український поет і теплі промовисті звертання у вірші “друзе, брате”.

Утім, серед приятелів Т. Шевченка були й непоодинокі інші духовно близькі йому поляки. В тому числі й юнацьке захоплення поміщицького козачка Тараса у Вільні 1830 р. “милою Дзюнею”, “чорнобровою” швачкою Ядвігою Гусиковською. На тему “Шевченко і поляки” маємо сьогодні вже значну наукову та популярну літературу. Тут торкнемося лише деяких аспектів.

Т. Шевченко знав польську мову, був обізнаний з сучасними йому польським красним письменством і суспільно-політичною думкою. Не могла залишитися поза його увагою, зокрема, й потужна хвиля захоплення польської романтичної літератури Україною – її природою, степовими просторами й, особливо, фольклором та козацькою традицією. Захоплення, яке вже сучасники назвали “українською школою” в польській літературі – термін, що закріпився і зберігся в науковому вжитку.

Було в цьому літературному українофільстві багато позитиву. Численні переклади, переспіви і літературні переробки українських народних пісень, дум, казок, легенд, переказів, оригінальні твори польських авторів на українські теми, добірки та збірки різних жанрів української усної народної словесности (в оригіналі), що друкувалися на сторінках польської періодики, альманахів, виходили окремими книжками, об’єктивно служили справі популяризації української народної культури, активізації інтересу до української історії, сприяли утвердженню ціннісного статусу української мови. Переконували, за словами Івана Франка, що “в устах отсього простого хлопа-панцизняка живуть пісні та оповідання, котрими можна повеличатися перед світом, живе мова, котру не тільки допускають до книжок, але в котрій чужі люди знаходять дивну красоту”¹

¹ *Франко І.* Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині // *Франко І.* Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1986. – Т. 47. – С. 111.

У непоодиноких із творів польських романтиків струменіла щира симпатія до українського народу, звучали співчутливе ставлення до його соціальної неволі, історичних негараздів, звеличення патріотичного лицарства запорожців, намагання нестандартно поглянути і на драстичні історичні реалії польсько-українських взаємин. Скажімо, поет-романтик, учасник польського повстання 1830–31 рр. Северин Гошинський (1801–1876) з демократичних позицій намагався потрактувати у своїй поемі “Канівський замок” (“Zamek Kaniowski”, 1828) події Коліївщини. В цьому він до певної міри був попередником Шевченкових “Гайдамаків” (1841) і союзником українського поета в подоланні тогочасних обскурантських поглядів, глумливо перефразованих Т. Шевченком:

*Гайдамаки – не воїни –
Разбойники, воры.
Пятно в нашей истории!*

Незвичайна візія України, в тому й гайдамацької, – у творчій трансформації великого польського поета Юліюша Словацького (1809–1849). Помітним явищем був цикл повістей з життя українських селян з Волині, Полісся і Поділля (“Історія Савки”, “Уляна”, “Остап Бондарчук”, “Ярина”, “Хата за селом” та ін.) Юзефа Ігнація Крашевського (1812–1887). Деякі з цих творів згадуються в Т. Шевченка. У бібліотеці Ю. Крашевського були видання поезії українського Кобзаря, зберігалися два його оригінальні малюнки і два портрети, які виконав Б. Залеський.

З почуттям щирої прихильності до українських горян-гуцулів і розумінням соціальних причин опришківського руху написана п’єса Юзефа Коженювського (1797–1863) “Карпатські верховинці” (“Karpassu góralski”, 1840). В українських перекладах і переробках цей твір від середини ХІХ ст. і до новочасної доби включно утвердився в репертуарі нашої аматорської і професійної сцени. З першим українським перекладом цієї п’єси (Миколи Устияновича, 1848 р.) пов’язана поява й сьогодні популярних пісень “Верховино, світку ти наш” та “Тей, браття опришки”.

Вельми цікавою була і творчість низки польських романтиків українською мовою. Вже тоді, коли в складних підневільних умовах пробивало собі дорогу нове українське письменство і, долаючи офіційні негачії та приниження, утверджувала своє право і придатність для літературного вжитку українська народна мова, підтримка цього руху з польського боку була своєчасною і цінною. Мали значення захоплені висловлювання польських літераторів і вчених про красу, багатство української народної поезії та високі достоїнства української мови, яку називали “гомерівською”, “ангельською”, “поетичною”, “мелодійною” і т. ін., гордилися її знанням.

Відомий польський фольклорист того часу Антон Новосельський (А. Марцінковський, 1823–1880), згадуючи про своє спілкування з сільським дідусем-українцем, писав: “Вів розмову з ним його власною мовою, тою простою, гомерівською мовою, сповненою поетичних виразів, досконало знайомою мені як людині, що народилася серед полів і лісів України, виколисаний під мотив народної пісні”².

Такі висловлювання доповнювалися і практикою писання польських авторів українською мовою. Видана в нас у відомій серії “Бібліотека поета” книжка

² Nowosielski A. Pamiętniki kuratora magazyniów. – Warszawa, 1858. – S. 30

“Українською музою натхненні” (Київ, 1971) дає можливості сучасному зацікавленому читачеві ближче познайомитися з добіркою творів польських поетів, написаних українською. Так, є серед цих писань чимало речей невисокого рівня, спрощених літературно невимогливіх переспівів і наслідувань народних пісень, переповідаць фольклорних сюжетів, описових рефлексій. Водночас бачимо й непоодинокі зразки, позначені творчим начиненням, неординарною думкою і добрим, щирим почуванням до українського світу та його людини.

І зовсім не випадково, що деякі з цих складань свого часу були сприйняті в українському середовищі, влилися в репертуар народної пісенності. Такі, наприклад, як “Не журися, мій хазяю”, “Закотився місяць в хмари” Томаша (Тимка) Падури (1801–1871), “Над Ятраньом” (“Там, де Ятрань круто в’ється”) зубожілого шляхтича з Поділля Антона Шашкевича (1813–1880), слова і мелодія відомої пісні “Гандзя” (“Чи є в світі молодиця, як та Гандзя білолиця”) Діонісія (Дениса) Бонковського з Бердичева. У цьому контексті не бачу також підстав сумніватися у вірогідності свідчень сучасників, що автором первісного тексту знаної пісні про Кармелюка (“За Сибіром сонце сходить”) був демократично налаштований католицький священик з Саврані (тепер Одеської обл.) популярний віршописець Ян Комарницький (1784–1840).

До речі, текст цієї пісні подав Т. Шевченко в записі свого “Щоденника” 20 травня 1858 р., гадаючи, що її склав Т. Падура³. Про українські вірші Т. Падури він згадує і в повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали”, зазначивши словами героя цього твору: “Поэзия Падуры мне известна и переизвестна”⁴.

Віршем “Мученикам вольности з р. 1847” поляк Генрик Яблонський (1828–1869) з Брацлавщини відгукнувся на акт розправи царизму з Кирило-Методіївським товариством. Вірш опублікований у газеті “Дневник Руський” (Львів, 1848. – № 4) – одному з перших українськомовних часописів, що почав виходити в серпні 1848 р., підписаний латинським криптонімом “Н. J.” з приміткою редакції, що він надісланий “з російського Поділля”. Він недосконалий з літературного погляду, але це фактично перший *друкований твір, присвячений кирило-методіївцям*. У 6–7 номерах тієї ж газети за 1848 р. той же автор виступив зі статтею “Слово о Руси і єї становищі політичеськім”, в якій знову назвав репресованих членів Кирило-Методіївського товариства “мучениками вольности”. Згадав, зокрема, Т. Шевченка, якого, за автором статті, “... вважають сьогодні за мученика української вольности”.

У становищі позбавленої наприкінці XVIII ст. державної незалежності Польщі та розчленованої її землі поміж імперськими сусідами Т. Шевченко бачив багато подібного і спільного з історичною долею України. Як і його рідний край, велика частина Польщі з її столицею Варшавою томила в пазурах того самого двоголового хижака. Тому йому були особливо близькі та зрозумілі національно-визвольні прагнення і дії польських патріотів. Однак не сприймав того, що в ідеології цих прагнень і її виразі в польській літературі та публіцистиці Україні зазвичай відводиться роль лише помічниці польських визвольних змагань і місце складової частини вільної Польщі.

³ Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. – Т. 5. – С. 243–244.

⁴ Там само. – Т. 4. – С. 252.

Разило й те, що оспівування козацького лицарства польськими романтиками зосереджувалося здебільшого на боротьбі з турками і татарами, що вони схильні були малювати, як зауважив І. Франко, “ідилічну”, “фікційну” Україну, “виключаючи пильно з української традиції все, що нагадувало таку власновільну, самостійну, протестуючу Україну”⁵. Не могли імпонувати спрощені поверхові підходи до української теми, її тенденційне і часто літературно невимогливе, примітивне трактування.

Грішили цим нерідко і писання польських авторів українською мовою, які культивувалися в дивній відособленості і навіть відчуженості від тогочасної власне української літератури. Навіть “українки” і “думи” демократично настроєного Т. Падури, який був зв’язаний з декабристським рухом в Україні, мали в собі дуже мало спільного з українськими реаліями, настроями і потребами України. В тому числі і його агітаційні вірші, які напередодні польського повстання 1830–1831 рр. він у селянському вбранні з лірою в руках розповсюджував серед українців, намагаючись пробудити в них “запорозький дух” і залучити їх до спільної з поляками боротьби проти російського поневолення.

Під час цього агітаційного рейду Падура побував на Лівобережжі, в Причорномор’ї і на Кубані, познайомився в Полтаві з Іваном Котляревським, який (за спогадом самого Падури) позитивно оцінив його пісні та вірші. В Гадячі 1829 р. Падура написав вірш “Чорноморець” із закликом до внуків і правнуків “славного Запорожжя”:

*Вільних внуки, злучім руки,
А сила все зможе!
І верне власть, і славу дасть
Вільне Запорожжє!*

Судячи із наведених вище слів про добре знайомство з “поезією” Падури, Т. Шевченко напевно знав і цей його вірш, надрукований у збірці творів “Ukrainku y nutoju Tumka Padurgy” (Варшава, 1844), яка згадується в повісті “Прогулка с удовольствием и не без морали”. І дуже можливо, що завершальна строфа його вірша “Полякам” з закликом “Подай же руку козакові...” була якраз ідейно-поетичною рефлексією на наведені рядки польського поета. Парафразуючи і розвиваючи їхній зміст, великий український поет додав ще слова “*І серце чистее подай*”, які означали дуже багато. Постулювали польсько-українське єднання на засадах правди та справедливості, без лукавства (кривди, спільної боротьби за свободу не тільки Польщі, а й України. У поклику Т. Шевченка виразно прочитується солідарність з молодістю польською демократією, її гаслом “За нашу і вашу свободу”.

Великій благодотвірній Шевченковій ідеї сердечного братерства українського і польського народів судилося ще пройти крізь тривалі складні й болочі випробування, сповнені протистояння і конфліктів, незмірних жертв, страждань і кривд досвіди двадцятого століття. Очевидно, і той непростий час знав порухи чистого польського серця стосовно України (скажімо, хоча б ближчі до нас: в публіцистиці незабутнього Єжи Гедройца, політологічних працях Збігнева Бжезінського, гарній повісті про Т. Шевченка Єжи Єнджеєвича “Українські ночі або родовід

⁵ Франко І. Юзеф Богдан Залеський // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Київ, 1980. – Т. 27. – С. 32.

генія”, в приязні до України великого Папи – поляка Івана Павла II та в непоодиноких інших більших і менших проявах). І чи не найбільш вимовно заявили себе ці порухи тепер, на початку двадцять першого століття, зокрема, в наші дні в потужній хвилі польської підтримки українського супротиву деспотичній владі, боротьбі українців за волю, честь та гідність своєї держави. Підтримки, яка озвучилася дивною піснею польського серця з крилатою фразею “*Podaj rękę Ukrainie*” (“*Подай руку Україні*”) – гаслом новочасної польсько-української солідарності.

Чи є якась пряма дотичність у генезі цієї пісні з Шевченковим “*Подай же руку козакові...*”? Автор слів і музики пісні керівник вокально-інструментального ансамблю “*Тарака*” Кароль Кус зазначив в інтерв’ю газеті “*Głos Wielkopolski*” (2 лютого 2014 р.), що цей твір був миттєвим “*відрухом серця*” під сильним враженням від перебування на київському Майдані. Невдовзі пісня у виконанні автора зазвучала зі сцени Майдану і, за словами цього ж інтерв’ю, з величезним ентузіазмом була сприйнята багатотисячною спільнотою зібраного народу. Водночас медіа рознесли її по всій Україні, в Польщі та в інших країнах. Скоро її заспівали і в українсько- та російськомовних версіях.

До речі, цей процес залучення авторської пісні в колективну свідомість широкої різномовної людности та феномен небувало динамічної її фольклоризації – предмет спеціального цікавого досліджу.

“Я вклав у цю пісню, – зізнається автор, – всі емоції, які збудили в мені Майдан і боротьба цих людей”. “Почути вдячність Майдану, то найважливіша річ, що притрапилася мені в житті, потужний знак, який залишиться в мені назавжди”. І ще один фрагмент з цього інтерв’ю: “Коли чую від когось з України, що ця пісенька дає йому силу, щоб далі боротися, то-то... бракує мені слів, щоб висказати, що почуваю. Ми також боролися колись за свою свободу. І так, як ми тоді, вони також не мають тепер іншого вибору. Мусять виграти! Або Україна перетвориться в одну велику тюрму”.

Отож, якщо навіть нема якоїсь фізичної залежності пісні від тексту поетичного Шевченкового звертання до поляків, то духовний їхній зв’язок, ідейна суголосність – для всіх очевидні. Він, цей зв’язок, в ідейній, настроєвій енергетиці пісні, що виразно корелюється з ідейними інтенціями українського поета, у чіткій і щирій проукраїнській дружній поставі автора пісні, у сприйнятті її як духовної потреби в широкому загалі. І навіть подекуди – в текстових перекликах, стилістиці, конотації метафорики поєднання рук, гарячих сердець.

У цьому контексті пісня зазначилася як сучасний адекватний відгук *чистого польського серця* на високі помисли поклику великого українського поета з-перед понад півтора століття.

З цими смислами і значущою функційністю ця польська пісня сприймається як ще одне високе осягнення українського Майдану, і як пишна, значуща квітка у вінку прослави українського генія в знаменну пору його двохсотлітнього ювілею. Це дуже актуально ще й у зв’язку з тим, що багато років готувалася глобальна агресія супроти України, задумана спецслужбами Росії та її нинішнім “царем” В. Путіним зразу ж після його першого пришествя до вершин влади. Вже тоді він та його оточення почали “сумніватися” в існуванні українського народу та висунули безглузду тезу, нібито Україна є штучним утворенням, яке

не дає можливості конструювати “руській мір”. По-суті, зі старої шухляди витягнуто трухляву ідею московського монаха Філофея “Москва – третій Рим”. Але Україна була, є і буде!

*Szcze ne wmerła, ne wmerła Ukraina,
Kiedy razem jesteśmy jak rodzina.
Jest nadzieja, co wiecznie przypomina,
Szcze ne wmerła, ne wmerła Ukraina.*

*Ще не вмерла, не вмерла Україна,
Як ми разом, як одна родина.
Є надія, що завжди припоминає:
Ще не вмерла, не вмерла Україна.*

Лютий 2014 р.

У ВАСИЛІВЦІ, 1845 р.

*Мій краю прекрасний, розкішний, багатий!
Хто тебе не мучив? Якби розказать
Про якого небудь одного магната
Історію-правду, то перелякать
Саме б пекло можна*

(Іржавець, 1847 р.)